

Jaroslav Polák

Poznámky k Humově teorii kauzality

(seminární práce)

Úvod

K jednotlivým aspektům Humovy filosofie lze přistupovat různě. Je možné zvolit dějinně filosofické hledisko a pokusit se nalézt nový pohled na myšlení jak samotného filosofa, tak i jeho doby – musím však přiznat, že v tomto ohledu jsem příliš špatně vzdělán. Druhou možností je zamyslet se nad tím, co je na myšlenkách nejslavnějšího skotského filosofa inspirativní i dnes. Zaměřil jsem se na okomentování, volnější interpretaci a kritiku základních stavebních kamenů Humových úvah o kauzalitě (tak, jak jsou podány v *An Enquiry Concerning Human Understanding*) a to především ve světle soudobého poznání.

Humovy definice příčiny

Definice příčiny (v Mouralově překladu, který je v tomto případě¹ přesnější) zní:

- 1) „...předmět následovaný druhým, když všechny předměty podobné prvnímu jsou následovány předměty podobnými druhému. Nebo jinými slovy, když nebýt prvního, neexistoval by ani druhý.“
- 2) „...předmět následovaný druhým, když objevení prvního vždy přináší myšlenku na druhý.“²

Zvyk coby zdroj veškerého poznání skutečných věcí

Hume se ve čtvrté kapitole *Enquiry* táže, jaká je povaha veškerého poznání „matters of fact“³ (v Gajově překladu „skutečných věcí“⁴, v překladu Mouralově „faktických okolností“⁵) a dovozuje, že je poznáváme na základě *opakované zkušenosti*. Vlastnosti těchto *skutečných věcí* (předmětů⁶)

1 Jinak ovšem v mnohém souhlasím s Novotého kritikou Mouralova překladu, jak ji předkládá ve své knize: NOVOTNÝ, Zdeněk. *David Hume a jeho teorie vědění*. Olomouc : Votobia, 1999. s. 7-9.

2 HUME, David. *Zkoumání o lidském rozumu*. Přel. Josef Moural. Praha : Svoboda, 1996. s. 114.

3 HUME, David. *An Enquiry Concerning Human Understanding*. Oxford : Oxford University Press, 2007. s. 25.

4 HUME, David. *Zkoumání lidského rozumu*. Přel. Vojtěch Gaja. Praha : Svoboda, 1972. s. 54.

5 HUME, David. *Zkoumání o lidském rozumu*. Přel. Josef Moural. Praha : Svoboda, 1996. s. 48.

6 „Matters of fact“ jsou druhým ze dvou druhů *předmětů lidského rozumu nebo zkoumání*, prvním jsou *vztahy idejí*. Když pak ve svých definicích Hume mluví o „předmětu“ („object“), má zjevně na mysli „matter of fact“, protože

poznáváme na základě jejich účinků, nemůžeme na ně, protože jsou účinky a příčiny odděleny, bez předchozí zkušenosti s nimi usuzovat rozumem.⁷

Účinek je tedy dle Huma děj naprosto jiný než příčina a nemůže být z příčiny vyvozen *a priori*. Vidíme-li předmět poprvé, nejsme schopni říci, jaký účinek z něj vyplyne. Naše poznání tohoto vztahu je plně odvozeno ze zkušenosti a z možnosti extrapolovat na základě sdružování idejí podle principu podobnosti. Hlavním vodítkem lidského života je zvyk – čekáme stejný sled událostí, jaký jsme zažili v minulosti. „Všechny závěry odvozené ze zkušenosti jsou tedy následky zvyku, nikoli rozumové úvahy.“⁸ Těchto závěrů jsou schopny i děti a zvířata.⁹ O tom vypovídá druhá definice, jež tvrdí, že *kauzální spojení je očekávaná souslednost dějů*. Tato definice se také dobře hodí k popisu *anomálie* jako něčeho, co nepředjímáme.

Kauzalita neexistuje *a priori*, o spojení mezi jevy nejsme schopni nic říci (ani to, zda existuje či nikoli). Existují jen souslednosti dějů a naše adaptace na ně. Co se chybějícího mezičlánku mezi příčinou a účinkem týče, bylo by zajímavé zamyslet se nad touto myšlenkou z hlediska současné vědy – poznali jsme ty mezičlánky, nebo jsme pouze výrazně zjemnili měřítko a vnímáme pouze posloupnost většího množství dějů, jejichž mezičlánky jsou pro náš rozum ale stále stejně nedosažitelné, jako byly pro Huma?

Souvislost s behaviorismem

Poznání kauzálního vztahu je tedy důsledkem učení typu (dnešní terminologií) klasického podmiňování, při kterém se vytváří v psychice podmíněné spojení na základě opakování. Nicméně ve svých úvahách v *Enquiry* nezohledňuje učení se kauzálním vztahům zprostředkovaně pomocí jazyka, kde už poznání kauzálního vztahu rozum neobchází. Bylo by samozřejmě možné říci, že zprostředkovaná znalost je založena na bezprostřední zkušenosti někoho jiného, nicméně je zjevné, že se jedná o typ učení, jehož zvířata a nejmenší děti schopny nejsou, a který přesto dokážeme využít k předvídání vlastností předmětů a to i když se s nimi osobně setkáváme poprvé. Navíc je třeba říci, že v soudobé vědecké praxi by asi jen obtížně fungovalo spoléhání se na tento způsob přístupu k realitě. Konkrétně by asi bylo obtížné aplikovat jej například v rámci kontraintuitivních důsledků kvantové mechaniky.

vztahy idejí charakterizuje jako analytické, respektive k nim počítá geometrii, algebru a matematiku a jsou to tvrzení, k nimž docházíme intuitivně nebo důkazem. Tedy pokud Hume diskutuje kauzální vztahy a používá pojem „předmět“, lze předpokládat, že hovoří o „Matter of fact“.

7 HUME, David. *Zkoumání lidského rozumu*. Přel. Vojtěch Gaja. Praha : Svoboda, 1972. s. 59.

8 HUME, David. *Zkoumání lidského rozumu*. Přel. Vojtěch Gaja. Praha : Svoboda, 1972. 77.

9 HUME, David. *Zkoumání lidského rozumu*. Přel. Vojtěch Gaja. Praha : Svoboda, 1972. 71.

Problém magického myšlení a „biasů“

Nabízí se ovšem také otázka, co je vlastně podobné a jak moc podobné musí jednotlivá sdružení idejí být, abychom je mohli za podobné označit. Podobnost a vyvozování na základě podobnosti se totiž může týkat i takových spojení jevů, jež si lidé sice často vytvářejí, které však z hlediska racionální objektivit odmítáme (respektive ti v osvícenském smyslu slova osvícenější je odmítají) jako iracionální či pověrečné. Hovořím zde o tzv. *magickém myšlení* založeném na víře v podobnost, především v podobě *homeopatické magie* definované J. G. Frazerem (například, v klasickém případě, který mimochodem nesouvisí s vúdú, nýbrž s evropským čarodějnictvím, kdy je ubližováno figurce podobné nepříteli na základě víry, že nastane podobný jev – zamýšlená újma způsobená očarované osobě).¹⁰ Podobný je mechanismus nejrůznějších kognitivních klamů („bias“¹¹). Jak ale – pakliže je dle Huma příčinnost něco, co vzniká na základě zvyku – máme rozlišit, které takto vzniklé přesvědčení je objektivní či relevantní, a které nikoli? I kdybychom přijali jako korektiv intersubjektivitu, musíme uznat, že lidé jsou velmi často schopni mýlit se i kolektivně. Kognitivním klamům podléhají i zvířata – známý je příklad Skinnerových pověřčivých holubů, kteří dostávali v pravidelných intervalech krmení, spojovali si pohyby, jež v okamžiku výdeje potravy náhodou vykonávali, s přísunem krmení a následně se pokoušeli záměrným vykonáváním těchto pohybů „magicky“ ovlivnit automatický mechanismus.¹²

Odpovědi na úrovni psychologické by mohly být ovšem rovněž výsledky behavioristických experimentů zaměřených na učení – pakliže po nějakou dobu napodmiňované chování nepřináší efekt, postupně vyhasíná, jak k tomu ostatně docházelo i v případě zmíněných pověřčivých holubů. Přesto – i když není posilována zkušeností, leckterá pověra v lidské mysli přetrvává; a zde se nabízí znepokojivá možnost, že zatímco holub opustí neúčinné chování, člověku v tom může paradoxně bránit jeho rozum, který pověrečné chování upevňuje racionalizací. Můžeme v této souvislosti zmínit náhled Jonathana Haidta na povahu morálního rozvažování, chápaného jako *post hoc* konstrukce a zpětná racionalizace, kdy primární je emoce přítomná v nějaké eticky relevantní situaci a rozum se pak snaží tuto emoci zdůvodnit.¹³ Není důvod si myslet, že rozum zdůvodňuje iracionální přesvědčení pouze v oblasti morálky.

¹⁰ viz FRAZER, James, George. *Zlatá ratolest*. Praha : Mladá fronta, 1994. s 18nn.

V případě Frazerem definované *magie kontaktní* se jedná o víru, že dvě věci, jež byly v kontaktu, na sebe nadále tajemně působí.

¹¹ viz např. kvalitně zpracovaný *List of Cognitive Biases* na anglické Wikipedii :

http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_cognitive_biases Doporučení hodný je v této souvislosti také weblog s příznačným názvem *You Are Not So Smart* - <http://youarenotsosmart.com>

¹² SKINNER, B. F. Superstition' in the Pigeon. *Journal of Experimental Psychology*, 38, 1947. Dostupné online: <http://www.all-about-psychology.com/support-files/superstition-in-the-pigeon.pdf>

¹³ podle HORSKÝ, Jan. *Morální smysl jako produkt přírodního výběru*. *Bakalářská diplomová práce*. Brno : Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Katedra filozofie, 2011. s. 19, 30.

Víra jako zkušeností získaný smysl pro realitu

Z obvyklého spojení („customary conjunction“¹⁴) je odvozena víra („belief“; Moural tento termín překládá jako „víra ve skutečnost“, aby eliminoval emoční a náboženské konotace českého výrazu; osobně bych dal možná přednost slovu *přesvědčení*). „Kdykoli paměť a smysly zaznamenají předmět, hned ho obrazivost silou zvyku vede k jinému předmětu, který je s ním obvykle spojen, a tato představa je doprovázena citem, který se liší od volného snění fantazie. V tom záleží celá podstata víry.“¹⁵ „Tak, jako nás příroda naučila, jak používat údů, aniž by nás poučila o svalech a nervech, jimiž jsou do pohybu uváděny, tak do nás vložila pud, který vede naše myšlení stejným pohybem, jaký stanovila pro vnější předměty, i když ony síly mohutnosti, na nichž řádný chod a posloupnost předmětů jediné závisí, neznáme.“¹⁶

Víra je tedy, můžeme říci, *zkušeností získaný smysl pro realitu, k němuž máme vrozené předpoklady*. Humovo pojetí kauzálního uvažování ve smyslu předjímání na základě zkušenosti a podobnosti, a především jeho pojetí víry, je rozhodně zajímavé z hlediska evoluční psychologie. Představa, že lidé i zvířata mají vrozené předpoklady k účelnému učení se ze zkušenosti pokládám za velmi moderní a troufám si říci, že by Hume byl zřejmě horlivým stoupencem evoluční teorie, pakliže by měl tu možnost.

Idea nutného spojení – výsledek „aha-zážitku“?

Z jistého množství podobných případů (a zde se opět nabízí otázka, jak jak podobné mají být, a navíc také jak velké to množství musí být), kdy se vyskytuje stálé sdružení těchto dějů, vzniká *idea nutného spojení*.¹⁷ „Jaká změna nastala, že podnítila vznik této nové představy *spojení*? Žádná, jenže ten člověk teď *cítí*, že tyto děje jsou v jeho obrazivosti *spojeny*, a když se objeví jeden, může předpovědět existenci druhého. Když tedy říkáme, že jeden předmět je spojen s druhým, chceme tím říci, že dostaly toto spojení v naší mysli a vedou k tomuto závěru, čímž se stávají důkazy své vzájemné existence; k závěru, který je poněkud neobvyklý, který je však patrně založen na postačující jistotě.“¹⁸

V této souvislosti je možné připomenout, že zajímavé světlo na tento mechanismus vrhá pozdní Wittgenstein, který se ve svých *Filosofických zkoumáních* snaží postihnout *chápání*, jež se rodí v okamžiku, kdy člověk může říci „Teď to chápu!“ či „Teď to vím!“, tedy když odhalí nějakou

14 HUME, David. *An Enquiry Concerning Human Understanding*. Oxford : Oxford University Press, 2007. s. 36.

15 HUME, David. *Zkoumání lidského rozumu*. Přel. Vojtěch Gaja. Praha : Svoboda, 1972. s. 83.

16 HUME, David. *Zkoumání lidského rozumu*. Přel. Vojtěch Gaja. Praha : Svoboda, 1972. s. 92.

17 HUME, David. *Zkoumání lidského rozumu*. Přel. Vojtěch Gaja. Praha : Svoboda, 1972. s. 115.

18 HUME, David. *Zkoumání lidského rozumu*. Přel. Vojtěch Gaja. Praha : Svoboda, 1972. s. 116.

zákonitost a je schopen předjímat, jak se bude daná záležitost rozvíjet do budoucna, či je schopen dále samostatně pokračovat (například v rozvíjené určité číselné řady).¹⁹ Pokoušíme-li se dle Wittgensteina postihnout duševní pochod chápání, nedaří se to, neboť nelze jasně říci, co přesně by chápáním mělo být.²⁰ V následujícím paragrafu definuje Wittgenstein chápání pomocí okolností:

„Ale pozor! - jestliže výraz 'ted' ten systém chápu' neznamená totéž jako 'napadá mě vzorec' (nebo 'vyslovuji příslušný vzorec', 'píšu ho' atd.) - plyne snad z toho už, že větu 'ted' chápu' nebo 'ted' dovedu pokračovat' používám jako popis nějakého pochodu, který existuje za vyslovením nějakého vzorce nebo vedle něho?

Jestliže něco musí existovat 'za vyslovením onoho vzorce', tak jsou to *jisté okolnosti*, které mě opravňují říci, že dovedu pokračovat, - když mě napadá příslušný vzorec.

Nemysli prostě vůbec na chápání jako na 'duševní pochod'! - neboť *toto* právě je ten vyjadřovací způsob, který tě mate. Nýbrž zeptej se: v jakém případě, za jakých okolností řekneme vlastně 'Ted' vím, jak dál'? Myslím tu: když mě napadl příslušný vzorec. - V tom smyslu, v jakém existují pochody (i duševní pochody) pro pochopení charakteristické, chápání žádný duševní pochod není.“

21

Z hlediska psychologického a především z hlediska kognitivních věd je okamžik vhledu, nazývaný také jako „heuréka efekt“ či „aha-zážitek“, předmětem empirického výzkumu²², přičemž tyto zážitky jako by skutečně odpovídaly Humově tvrzení, že člověk najednou cítí, že určité děje jsou spojeny, není však příliš pravděpodobné, že by se jednalo vždy o tytéž či podobné (sic!) neurální procesy, především proto, že ani sám Hume neříká nic o tom, jak je tomu v případě malých dětí či živočichů schopných učit se ze zkušenosti. Zdá se, že by bylo vhodnější aplikovat behaviorální hledisko – tvor, lhostejno jaký, se v okamžiku, kdy se u něj realizuje *idea nutného spojení*, začne chovat odlišným způsobem, protože je schopen anticipovat něco, co dříve neanticipoval.

Závěr

Z hlediska Humovy koncepce kauzality pokládám v dnešní době za klíčové určit, jak tomu je s oněmi *mezičládky*. Pakliže totiž usoudíme, že pokud sestoupíme ve svém rozlišení na molekulární, atomární a subatomární úroveň, nezůstanou již žádné mezery a jsme takto schopni vysvětlit působení jednotlivých částic mezi sebou (a na jejich základě pak i kauzalitu na makroúrovni), musíme odmítnout Humovy skeptické závěry a uznat, že alespoň v případech, jež jsme dostatečně

19 WITTGENSTEIN, Ludwig. *Filosofická zkoumání*. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. §151, s. 78.

20 WITTGENSTEIN, Ludwig. *Filosofická zkoumání*. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. §153, s. 78.

21 WITTGENSTEIN, Ludwig. *Filosofická zkoumání*. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993. §154, s. 79.

22 *Neural Activity When People Solve Verbal Problems with Insight* – dostupné online:

<http://www.plosbiology.org/article/info:doi/10.1371/journal.pbio.0020097>

objasnili, můžeme oprávněně hovořit o „působící síle“. Tím bychom samozřejmě také vyřešili problém, co s pocitem, který je vyvolán působením nějakého kognitivního biasu atp. Znamenalo by to, že bychom pak mohli zamítnout veškeré Humovy úvahy na toto téma? Jsem přesvědčen, že nikoli. Humova síla zůstává v jeho orientaci na praktický život nejen lidí, ale i ostatních živočichů, přičemž své životy obvykle řídíme znalostí dění na makroúrovni. Možná, že Hume již není relevantní pro pokročilou fyziku, nicméně stále zůstává zajímavý pro evoluční biologii a psychologii.

Literatura

FRAZER, James, George. *Zlatá ratolest*. Praha : Mladá fronta, 1994.

HORSKÝ, Jan. *Morální smysl jako produkt přírodního výběru*. *Bakalářská diplomová práce*. Brno : Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Katedra filozofie, 2011.

HUME, David. *An Enquiry Concerning Human Understanding*. Oxford : Oxford University Press, 2007.

HUME, David. *Zkoumání lidského rozumu*. Přel. Vojtěch Gaja. Praha : Svoboda, 1972.

HUME, David. *Zkoumání o lidském rozumu*. Přel. Josef Moural. Praha : Svoboda, 1996.

NOVOTNÝ, Zdeněk. *David Hume a jeho teorie vědění*. Olomouc : Votobia, 1999.

SKINNER, B. F. Superstition' in the Pigeon. *Journal of Experimental Psychology*, 38, 1947.

Dostupné online: <http://www.all-about-psychology.com/support-files/superstition-in-the-pigeon.pdf>

WITTGENSTEIN, Ludwig. *Filosofická zkoumání*. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993.

Hodnocení

„90%. K vaší práci žádné závažnější výhrady nemám. Je to napsáno srozumitelným a čtivým jazykem. V některých případech ale nejsou úplně jasné spojení a souvislosti, např. souvislost s behaviorismem - z textu není úplně zřejmé, jak tato souvislost konkrétně vypadá ani co z ní plyne - tady je také dobré dávat si pozor na anachronismy. Text je poznámkově přetížen - stálo by za to zvážit, jestli jsou všechny uvedené odkazy funkční (ve smyslu, jestli jsou v textu důležité, jestli by se nemohly vynechat).“ *Ing. Mgr. Zdeňka Jastrzemska, Ph.D.*